

*mah harah vejledeth ben.* ZB ima ovdje „djevica“ i „začet će“, jer su tako preveli LXX-inci prevodioci, Židovi 3. stoljeća u Aleksandriji. U Jer 3,22 Božji poziv na obraćenje *šubu banim mešûbim* preveli su „Turn back, O rebellious children – vratite se buntovna djeco!“

Od treće zbirke, *Spisâ*, najprije je god. 1969. izašlo pet Megiloth s Joninom knjigom, zatim ovog ljeta sva zbirka. U Ps 2,7 izraz „*Beni attah ani hajjom jelidethika*“ preveden je „You are my son, I have fathered you this day – Ti si sin moj, ja sam ti danas postao otac.“ U Ps 16,7 izraz *kiljôthai* koji doslovno znači „moji bubrezi“ preveden je „moja savjest opominje me noću“. U Ps 73,5 kratka fraza *weimmka* popunjena je participom glagola „imati, posjedovati“: „*Mi lî beššamaim weimmka lî hapaštî baareš* – Whom else have I in heaven? And having You, I want no one on earth“ (= Koga drugog imam u nebu? A budući da posjedujem Tebe, ne treba mi nitko na zemlji). U Dan 7,13 izraz *kebar enaš* preveden je s „one like human figure – netko kao ljudski lik“. Sličan Ezekijelov izraz *ben adam* svuda je preveden – „o mortal – o smrtniče“ (ZB i Dn i Ez: „Sin čovječiji“). U Spise prema židovskom kanonu spadaju i povijesne knjige Ezrina, Nehemijina, 1 Ljet te 2 Ljet.

#### *Prijevod namijenjen Židovima, ali vrijedan i za kršćane*

Ovo je prijevod koji su priredili židovski bibličari za židovske vjernike s nadom da će Židovima koji govore engleski pomagati u upoznavanju riječi Božje. Prijevod ne sadrži sedam deuterokanonskih knjiga koje bi spadale u treću zbirku (1 i 2 Mak, Mudr, Sir, Tob, Jdt, Bar) te LXX-ine dodatke u Danijelovoj i Esterinoj knjizi. Ove su knjige nastale među Židovima dijaspore i prva ih je Crkva preuzela u kanon iz Septuaginte, dok su Židovi Palestine zadržali u kanonu samo one knjige koje su nastale u Palestini. Palestinski kanon postao je službeni kanon Židova po cijelom svijetu.

Mi kršćani katkad zaboravljamo da je Stari zavjet knjiga židovskog naroda te da je Isus svoju misiju razumio i vršio u svjetlu SZ. Ovaj će prijevod pridonijeti uspoređivanju kršćanskog i židovskog razumijevanja SZ danas. Svi mi koji u Bibliji gledamo riječ Božju upućenu ljudima, trebamo se truditi da odgonetnemo što je ta riječ značila prvim, povijesnim čitaocima i slušaocima. Tek tada ćemo biti sigurni što nam ona danas znači.

M. ZOVKIĆ

R. LONGENECKER: BIBLICAL EXEGESIS IN THE APOSTOLIC PERIOD, Wm. B. Eerdmans, Grand Rapids, Mich, 1977, 246 str., US Dol 4.95.

Autor je profesor Novog zavjeta na Wyckiff College u Torontu, poznat po prilozima u leksikonima i stručnim časopisima s područja hermeneutike, intertestamentarne literature i židovske pozadine NZ. Od knjiga osobito mu je poznata jedna o Pavlu (*Paul, Apostle of Liberty*, 1964) te druga o novozavjetnoj kristologiji (*Christology of Early Jewish Christianity*, 1970). U ovoj knjizi obrađuje pitanje kako je Isus razumio i tumačio SZ te kako su autori novozavjetnih spisa tumačili SZ u svjetlu Isusovih djela i riječi. Sve to u kontekstu židovske egzegeze u vrijeme Isusa i nastajanja NZ.

U predgovoru najavljuje da želi „obraditi odnos između židovskih i kršćanskih egzegetskih postupaka u prvom stoljeću kršćanstva te pokazati razvoj egzegetskih metoda u NZ“ (str. 13). Polazi od dokazane tvrdnje britanskog židovskog teologa G. Vermesa da su u intertestamentarnom židovstvu postojale različite egzegetske „škole“ koje su se u bitnome slagale i ne mogu se razumjeti jedna bez druge. U prvom poglavlju obrađuje židovsku hermeneutiku u prvom stoljeću (19–50). Iako su se židovski egzegeti u vrijeme nastajanja NZ u mnogočemu razilazili, ipak su svi prihvaćali inspiraciju svetih knjiga, srž objave u Tori, mogućnost prvotnog i izvedenih značenja pojedinog teksta te životnu usmjerenost svakog tumačenja. Izvori za židovsku egzegezu su: Septuaginta, Targumi, Talmud, Apokaliptički nekanonski spisi, Kumranski spisi, Filonova djela. L. razvrstava židovsku egzegezu u četiri tipa kojih autori nisu uvijek morali biti svjesni: literarno-doslovno (često ropsko) tumačenje, midraš, pešer, alegorizacija. Rabinska tradicija pripisuje Hilelu sedam pravila tumačenja, koja se nisu puno obazirala na književnu vrstu, neposredni kontekst i povijesnu pozadinu pojedinog teksta. Pešerska je egzegeza osobito karakteristična za kumranske monahe koji su vjerovali da proživljavaju porođajne patnje posljednjih vremena te odabrane odlomke SZ tumačili kao proročanstva ispunjena na vlastitoj zajednici. Osobito im je bio drag motiv „raz-pešer“, koji se opaža i u Danijelovoj knjizi.

U drugom poglavlju L. istražuje kako je Isus tumačio SZ (51–78). Svjestan metode Formgeschichte, prema kojoj Evanđelja sadrže vjeru prve Crkve o povijesnom Isusu, on uzima 4 elementa autentičnosti u evanđeoskoj građi o Isusu: dissimilarity (različnost od ra-

binske tradicije i poslijeuskranske Crkve); multiple attestation (građa posvjedočena kod više evanđelista); eschatological context (svijest o ispunjenju u posljednjim vremenima); coherence (građa koja se slaže s ostalom autentičnom građom). Na temelju tih kriterija L. nalazi 39 citata SZ u govorima povijesnog Isusa, s uvodnim formulama ili bez njih. „Možda rješenje septuagintalnog oblika Isusovih citata u Evanđeljima leži u slijedećoj povijesnoj pretpostavci: 1) evanđelisti su se mogli poslužiti ranom zbirkom Isusovih izreka na grčkom; 2) sam je Isus mogao od postojećih varijanata odabrati onakve kakve su zapisane u Evanđeljima” (66). U Isusovim se citatima opaža doslovna i pešerska egzegeza, kao i kod drugih tumača riječi Božje u ono doba. U Mt 13,51–52 („domaćin koji iz svoje riznice vadi novo i staro”) L. vidi trag da je povijesni Isus u nečemu bio izvoran pri tumačenju Pisma te da je tako odgojio i svoje povijesne svjedoke. U tu im je svrhu obećao i Duha istine. U citatima apostolske kerigme iz SZ (79–103), kojih L. pronalazi 27 u Dj, vidi se postupak sličan kumranskom: selekcija tekstova u kojima zajednica vidi ispunjenje proročanstava na svome utemeljitelju i na sebi. Sam je Isus morao „usmjeriti pažnju svojih sljedbenika na neke dijelove Pisma u kojima mogu naći svjetlo o značenju njegova poslanja i sudbine” (91). On je morao „otpočeti proces promišljanja SZ”. Kerigmatički citati pokazuju slijedeće egzegetičke pretpostavke prve Crkve: korporativna solidarnost Božjeg naroda, tipski odnos nekadašnjih i sadašnjih događaja, eshatonsko ispunjenje, mesijanstvo Isusa te odatle kristocentričnost SZ.

U činjenici da „Pjesme o sluzi Jahvinom” kod Židova nikada nisu smatrane mesijanskim tekstovima L. vidi mogućnost da je sam Isus „reinterpretilao” ove tekstove te je po njegovu uzoru apostolska kerigma (102). Na kraju ovog poglavlja L. zaključuje da prvi propovjednici, kao i židovski egzegeti onog vremena, nisu pravili velike razlike među doslovnim tumačenjem te midraškom i pešerskom egzegeom.

Od Pavlovih poslanica (104–132) najviše starozavjetnih citata sadrži Rim (svoga 45), dok sve zajedno, uključivši Ef te pastoralne imaju 83 citata. Pavlova je egzegeza SZ više midraška nego pešerska i alegorijska, ali imao je i literarno tumačenje.

Evanđelisti su u pojedinim događajima Isusova života vidjeli „ispunjenje Pisma” i navodili citate kao autorski komentar i razmišljanje (peto poglavlje, str. 133–157). Osobito se Matej i Ivan u tome ističu, što

dokazuje da oni pišu judeokršćanskim zajednicama s dubljim poznavanjem SZ. Prilikom obrade Matejeva citata o rođenju Emanuela L. kaže da je „Iz 7,14 mogao biti jedan od odlomaka koje je obradio sam Isus kao značajne za njegovu osobu i ministerij, objasnivši ono što je enigmatično u odlomku o Emanuelu i rastumačivši svojim sljedbenicima pravi smisao na liniji *sensus plenior*” (144). Matejevi vlastiti citati odražavaju pešersku egzegezu prema kojoj je Isus oličenje SZ (*embodiment*), dok su Ivanovi citati također pešerska egzegeza sa sviješću da židovski blagdani (osobito Pasha) dobivaju u Isusu ispunjenje i osmišljenje.

Poslanica Hebrejima sadrži 38 citata i 55 aluzija SZ (159–185). Ona je literarno i tematski izgrađena oko pet biblijskih odsjeka koji pokazuju da je autor ovisio o interpretativnoj tradiciji prve Crkve. Katoličke poslanice i Otk L. smatra „judeokršćanskim traktatima” izgrađenim na kristocentričnom čitanju SZ od strane prve Crkve (186–204). U njima je zastupljena pešerska egzegeza. Osobito 1 Pt primjenjuje na kristologiju starozavjetnu sliku o kamenu ugaonom koji su graditelji odbacili (Ps 118,22 + Iz 28,16). U zaključnom poglavlju L. postavlja pitanje deskriptivnosti i normativnosti novozavjetne egzegeze (205–220). Novozavjetni su pisci smatrali „Božju objavu u Starom zavjetu i Božju objavu u Isusu iz Nazareta komplementarnom i suplementarnom” (213). Dok su oni tumačili SZ literarno, midraški, pešerski i alegorijski, naša je zadaća „reproducirati apostolsku vjeru i nauku, ali ne nužno i specifične egzegetičke postupke apostola” (219).

Bibliografija na kraju sadrži 56 naslova s područja hermeneutike i kasnog židovstva te 152 naslova s područja upotrebe SZ u NZ. Sama činjenica da je knjiga u dvije godine doživjela ponovno izdanje dovoljno govori o njezinoj potrebi i stručnosti. Autor iznosi znanstveno, umjereno, pregledno i uvjerljivo kako su Isus i prvi kršćani tumačili Stari zavjet.

M. ZOVKIĆ

New York, 30. kolovoza 1982.